

ΔΙΑΛΟΓΟΙ: ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΠΟΛΗ+ΚΡΙΣΗ

ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΗΣ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΠΟΛΗΣ

Εδώ δημοσιοποιούνται τα πρακτικά μιας ωριαίας συζήτησης που πραγματοποιήθηκε την Τρίτη 29 Απριλίου 2014 με τον Γρηγόρη Καυκαλά ο οποίος επιμελήθηκε και την τελική μορφή τους. Για την αναπαραγωγή του συνόλου ή τμήματος του κειμένου σε οποιαδήποτε μορφή παρακαλώ να επικοινωνήσετε με τον Γρηγόρη Καυκαλά gkafkala@arch.auth.gr.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εφαρμοσμένης Γεωγραφίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (sapountzaki@hua.gr)

Γρηγόρης Καυκαλάς. Σε καλωσορίζω και χαίρομαι ιδιαίτερα που δέχτηκες να κάνουμε αυτή τη συζήτηση.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Θα ήθελα να διευκρινίσω από την αρχή ότι οι απόψεις που πρόκειται να εκφράσω είναι επηρεασμένες από τις ελληνικές πόλεις στην κρίση για τον απλό λόγο ότι η ερευνητική και βιωματική μου εμπειρία σε σχέση με άλλες πόλεις σε κρίση μέχρι στιγμής τουλάχιστον είναι από περιορισμένη έως ελάχιστη.

Θεωρώ προαπαιτούμενο να υπάρχει ερευνητική και βιωματική εμπειρία

προκειμένου να μπορείς κατά κάποιο τρόπο να πεις τεκμηριωμένα πράγματα για πολλές πόλεις σε κρίση. Θέλω να το διευκρινίσω ότι με την έννοια αυτή μπορεί να υπάρχει μεροληψία κατά κάποιο τρόπο που πηγάζει από τη βιωματική και ερευνητική εμπειρία μου από τις ελληνικές πόλεις.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Έτσι κι αλλιώς, όπως λένε διάφοροι, η Ελλάδα αποτελεί ένα παγκόσμιο παράδειγμα διαχείρισης της κρίσης κατά κάποιο τρόπο, οπότε έχει ενδιαφέρον και από αυτή την άποψη. Η πρώτη ερώτησή

είναι αν, 5 χρόνια από την εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008, διαπιστώνεται ότι υπάρχει κάτι διαφορετικό στον τρόπο που επηρεάστηκαν οι πόλεις σε σχέση με τις εθνικές οικονομίες και αν διαφέρουν και μεταξύ τους ως προς την ανθεκτικότητα ή/και την ευαισθησία τους απέναντι στις συνέπειες της κρίσης.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Αν μου επιτρέπεται να μιλήσω λίγο για το πλαίσιο. Θα ήθελα να ξεκινήσω λέγοντας ότι για να αντιληφθούμε τις επιπτώσεις της κρίσης στις πόλεις και τυχόν διαφοροποιήσεις από το εθνικό επίπεδο, θα πρέπει να αναρωτηθούμε πρώτα για κάποιες βασικές έννοιες ή συνθήκες. Συγκεκριμένα για την έκθεση στην κρίση, την τρωτότητα απέναντι στην κρίση και το δυναμικό προσαρμογής όλων αυτών των χωροκοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών δομών που συγκροτούν τις πόλεις γενικά και την καθεμιά ξεχωριστά. Βέβαια ίσως αναρωτηθείς για τα θεωρητικά εργαλεία προσέγγισης τα οποία κατά κάποιο τρόπο προέρχονται από το πεδίο διαχείρισης κινδύνων, καταστροφών και κρίσεων, αλλά στην προκειμένη περίπτωση μιλάμε επίσης για κρίση και από την έως τώρα επιβεβαίωση των ερευνητικών αποτελεσμάτων θεωρώ ότι αυτό το πεδίο μας

προσφέρει ένα θεωρητικό οπλοστάσιο που ταιριάζει στην περίπτωση.

Γρηγόρης Κουκαλάς. Σίγουρα. Άλλωστε η αμηχανία δεν βρίσκεται από την πλευρά του οπλοστασίου που χρησιμοποιείς εσύ αλλά από την άλλη πλευρά, της οικονομικής προσέγγισης ή της αμιγώς ασπούμε χωρικής ή γεωγραφικής που δεν είναι απολύτως έτοιμες να χειριστούν θέματα κρίσης. Είναι συνεπώς πολύ ενδιαφέρον που το θέτεις με αυτόν τον τρόπο.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Οπότε τι θέλω να πω εδώ. Θεωρώ ότι η δημοσιονομική εξυγίανση και διάσωση, σε εθνικό επίπεδο, η μακροοικονομική διάσωση δηλαδή, απαίτησε προσαρμογές (να αναφέρω εδώ τον αγγλικό όρο resilience για να συνδεθούμε με τη διεθνή βιβλιογραφία), από τα υψηλά επίπεδα και τους κυβερνητικούς θεσμούς σε μακρο-κλίμακα που είχαν ως αποτέλεσμα την επέκταση της έκθεσης και τρωτότητας αστικών κυρίως κοινωνικών δομών, θεσμών και ομάδων σε πιο χαμηλά επίπεδα, έναντι χρόνιων κινδύνων όπως είναι η ανεργία, η αναγκαστική μετανάστευση, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η πτώχευση επιχειρήσεων και κλάδων, η φτώχεια, η μη δυνατότητα κάλυψης βασικών αναγκών και εδώ προσθέτω χωρίς να πρωτοτυπώ τους κινδύνους απώλειας

στέγης, ενεργειακής φτώχεια, υποσιτισμού, απώλειας πρόσβασης σε υπηρεσίες πρόνοιας και φροντίδας ηλικιωμένων, κίνδυνους που έχουν να κάνουν με την υγεία, επιδημιών, νοσηρότητας, διατάραξης της ψυχικής υγείας εγκληματικότητας και ανασφάλειας.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Λες δηλαδή ότι η αναγκαστική προσαρμογή στο πιο ψηλό επίπεδο αύξησε τους κινδύνους για όλα αυτά που μόλις ανέφερες.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Ακριβώς. Να πούμε βέβαια ότι όλα αυτά ήταν αποτέλεσμα των προσαρμογών που υλοποιήθηκαν με τη μορφή συρρίκνωσης και υποχρηματοδότησης των δομών του κράτους πρόνοιας, με περικοπές μισθών, με απολύσεις και άλλα τέτοια μέτρα μακρο-οικονομικά και δημοσιονομικού ορθολογισμού ή εξυγίανσης. Αυτό που ισχυρίζομαι στην ουσία είναι ότι συμβαίνει κάτι ανάλογο με άλλες περιπτώσεις κρίσης ότι δηλαδή έχουμε μετακύλιση της τρωτότητας.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Είναι πολύ ενδιαφέρον αυτό που λες. Απαλλάσσεται από ένα μέρος του κινδύνου το πιο πάνω επίπεδο

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Ναι. Πρόκειται για μετατόπιση από τα

ψηλότερα στα χαμηλότερα επίπεδα, από τον ευρωπαϊκό βορρά στον ευρωπαϊκό νότο, από το κεντρικό κράτος προς τοπικές αυτοδιοικήσεις, πόλεις και περιφέρειες και κοινωνικές ομάδες που εξαρτώνται από το κοινωνικό κράτος, από διεθνικές επιχειρήσεις σε τοπικές επιχειρήσεις οριακής βιωσιμότητας κοκ. Θα μου επιτρέψεις εδώ να κάνω ένα γύρισμα στον Ulrich Beck, να πω δηλαδή ότι όλα αυτά συμβαίνουν γιατί στο σημερινό κόσμο, κυριαρχεί η διανομή και αναδιανομή ζημιών, κινδύνων και αντιξοοτήτων και είναι υποδεέστερης σημασίας η διανομή και αναδιανομή αγαθών και ευκαιριών. Να πω και κάτι άλλο. Η ερώτηση έχει να κάνει και με την διαφορά μεταξύ πόλεων. Να προσθέσω λοιπόν εδώ ότι οι συνέπειες είναι μεγαλύτερες εκεί που προϋπάρχουν θύλακες αυξημένης τρωτότητας, όπως είναι αστικές περιοχές με ανεργία και κοινωνικό αποκλεισμό, περιβαλλοντική υποβάθμιση, οικονομικές δομές οριακής βιωσιμότητας που επιβιώνουν λόγω παραβατικότητας, επίσης καταστάσεις μειωμένης κοινωνικής συνοχής και ανίσχυρη τοπική αυτοδιοίκηση, εκεί όπου κυριαρχούν μορφές εισοδημάτων και απασχόλησης που στηρίζονται στο δημόσιο τομέα, εκεί που επικρατούν κλάδοι που

πλήττονται περισσότερο από την κρίση, πχ. ο τομέας ακίνητης περιουσίας, εκεί που είναι ανεπαρκείς οι κοινωνικές υποδομές. Επίσης εκεί που το επίπεδο προσαρμοστικότητας είναι χαμηλό. Σημασία δηλαδή έχει όχι μόνο η υψηλή τρωτότητα αλλά και η περιορισμένη προσαρμοστικότητα. Αυτό μπορεί να κριθεί από την ανυπαρξία δομών αυτοοργάνωσης και πολιτικής διεκδίκησης, χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης και αποταμίευσης, υψηλή εξάρτηση από προνοιακές παροχές, χαμηλά επίπεδα δικτύωσης, χαμηλή επαγγελματική και στεγαστική κινητικότητα. Όλα αυτά περιορίζουν τις δυνατότητες προσαρμογής.

Γρηγόρης Κουκαλάς. Εδώ τώρα έχουμε περάσει στη δεύτερη ερώτηση που λέει ότι οι πόλεις θεωρούνται ότι αποτελούν τα κέντρα του κοινωνικο-πολιτικού γίγνεσθαι είτε πρόκειται για τη σταθεροποίηση της εξουσίας είτε για την ρήξη και ανατροπή της. Η κρίση ενισχύει ή υπονομεύει τη σημασία των πόλεων ως πεδία προσανατολισμού της κοινωνικής αλλαγής; Βέβαια αυτή η κοινωνική αλλαγή δεν έχει προκαταβολικά πρόσημο. Μπορεί να κινηθεί για παράδειγμα προς προοδευτική ή συντηρητική κατεύθυνση ή και προς άλλες κατευθύνσεις.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Το σκέφτηκα πολύ αυτό. Με βάση εμπειρικά παραδείγματα από πόλεις

που τραυματίστηκαν από καταστροφές, νομίζω ότι παίζει εδώ πολύ μεγάλο ρόλο το πόσο μεγάλες και ποιές είναι αυτές οι ομάδες που βιώνουν απότομη αύξηση της τρωτότητας τους λόγω της κρίσης και επίσης πόσο μεγάλες και ποιές είναι οι ομάδες και που εμφανίζουν υψηλό δυναμικό προσαρμογής. Και οι δυο αυτές κατηγορίες βρίσκονται στις πόλεις ή εξαρτώνται από τις πόλεις οι οποίες έτσι εξακολουθούν να διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην κοινωνική αλλαγή. Πάντως, η όποια στοχευμένη κοινωνική αλλαγή, που έχει ωριμάσει, συνειδητοποιηθεί και διεκδικηθεί, προϋποθέτει συλλογικές προσαρμογές και αντιστάσεις. Όμως οι δυτικές κοινωνίες κυριαρχούνται από τον ατομισμό και κατ' επέκταση τείνουν προς εξατομικευμένες προσαρμογές που ναι μεν μπορεί να φέρουν αλλαγές αλλά δύσκολα θα στραφούν προς κοινωνικά και συλλογικά στοχευμένες αλλαγές.

Γρηγόρης Κουκαλάς. Καταλαβαίνω ότι λες πως θα πρέπει ήδη να υπάρχει η ικανότητα επεξεργασίας μιας συλλογικής προσαρμογής, διαφορετικά όταν ξεσπάσει η κρίση ο καθένας προσπαθεί ατομικά με βάση τις αντιλήψεις που κυριαρχούν στην αναπτυγμένη ως το πούμε δυτική κατάσταση και άρα δεν προσφέρεται τόσο πολύ η κρίση για συλλογικές προσαρμογές στην Ευρώπη.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Και ναι και όχι. Συμβαίνουν και τα δυο. Και εξατομικευμένες προσαρμογές που μάλιστα οδηγούν σε νέους κύκλους αναδιανομής της τρωτότητας αλλά και συλλογικές που επιχειρούν να καταστήσουν ευάλωτα τα μακρο-επίπεδα λήψης αποφάσεων. Θα πούμε και άλλα στη συνέχεια.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Ας πάμε στην τρίτη ερώτηση. Η μακροχρόνια αλληλεπίδραση των παγκόσμιων και τοπικών δυνάμεων διαμορφώνει τη φυσιογνωμία των πόλεων. Πιστεύεις ότι οι δυνάμεις που ενεργοποίησε η κρίση λειτουργούν ισοπεδωτικά ανατρέποντας την ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία κάθε πόλης ή αντίθετα, κάθε πόλη έχει περιθώρια να αντιδράσει και να προσαρμοστεί με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της;

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Κατ' αρχήν η πόλη τουλάχιστον ως προς την αντίδραση και προσαρμογή στην κρίση δεν είναι μια ενιαία οντότητα. Υπάρχει μια ομάδα συγγραφέων, στην εκδοτική σειρά του UNU-EHS, No.10/2008, (Sakdapolrak et al 2008) με τον τίτλο Megacities: resilience and social vulnerability που ισχυρίζονται ότι οι προσαρμογές των μητροπόλεων σε οποιεσδήποτε τραυματικές καταστάσεις, συντίθενται στην ουσία από τις προσαρμογές των θεσμών και

τις προσαρμογές των ανθρώπων και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Αυτό συμβαίνει γιατί οι άνθρωποι και οι θεσμοί έχουν κατά κάποιο τρόπο δικές τους τρωτότητες και δικό τους ξεχωριστό δυναμικό προσαρμογής που προσδιορίζει την ικανότητα τους να ανθίστανται σε όποιες πιέσεις ή διαταραχές. Καθώς όμως, όπως προσωπικά πιστεύω, κάθε προσαρμογή οδηγεί σε ανακατανομές της τρωτότητας και των κινδύνων για τους οποίους μιλήσαμε, πρέπει να αναρωτηθούμε εδώ τι συμβαίνει στους κατοίκους μιας πόλης, ιδιαίτερα τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όταν η πόλη καθοδηγείται ή κυβερνάται τέλος πάντων από προσαρμοστικούς θεσμούς και αντιστρόφως τι συμβαίνει στους θεσμούς της πόλης και τις συλλογικότητες όταν αυτή κυριαρχείται από την ατομική προσαρμοστικότητα. Γιατί συμβαίνουν και τα δύο. Και για να ξανάρθω στο ερώτημα τι θα συμβεί στην ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία κάθε πόλης, κατά τη γνώμη μου αυτό εξαρτάται από τους συσχετισμούς προσαρμογής των ενδογενών σε σχέση με εξωγενείς θεσμούς, και τους συσχετισμούς προσαρμογής εξατομικευμένων συμφερόντων σε σχέση με συλλογικότητες που υπερασπίζονται την ταυτότητα τους ή

ανθίστανται στην καταστροφή της ταυτότητας τους.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Θεωρείς αυτό είναι ένα αναδυόμενο φαινόμενο. Προκύπτει δηλαδή κάποια ισορροπία προσαρμογής ή μπορεί να είναι και στόχος που επιδιώκεται συνειδητά.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Από τη βιβλιογραφία, φαίνεται να προκύπτει ότι εκεί που υπάρχει η τρωτότητα, εκεί δηλαδή που τα κοινωνικά υποκείμενα είναι πιο ευάλωτα εκεί αναπτύσσεται και δυναμικό προσαρμογής, είναι ίσως παράξενο αλλά ο ίδιος ο μηχανισμός που καταπολεμάει την τρωτότητα γεννιέται από την ψηλή τρωτότητα. Να πω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα που δεν έχει να κάνει με την οικονομική κρίση. Πρόκειται για το τι συνέβη στην πόλη του Μεξικού μετά την ανασυγκρότηση της από τον μεγάλο σεισμό του 1985. Όπως γράφει η Diane Davis¹ σε ένα συλλογικό τόμο με τίτλο *The Resilient City*, εκεί λοιπόν σε μια επίδειξη συλλογικής προσαρμοστικότητας ή αντίστασης, εδώ έχει σημασία πόσο απέχει η έννοια προσαρμοστικότητα από την έννοια αντίσταση, οι Μεξικανοί έριξαν τον πρόεδρο De la Madrid

καταψηφίζοντας τον στις εκλογές μετά την ανασυγκρότηση της πόλης, γιατί θεώρησαν ότι οι επιλογές του στη φάση της ανασυγκρότησης ήταν επιζήμιες για ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Οπότε μπορεί κανείς να σκεφτεί παραλληλισμούς με αυτά που συμβαίνουν στις χώρες της κρίσης.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Πολύ σφαιρική η τοποθέτηση που κάνεις, η οποία βάζει το θέμα της ορολογίας, τόσο σε ελληνικά όσο και διεθνώς, που θα άξιζε αν γίνεται να διευκρινιστεί λίγο παραπάνω. Δηλαδή αντίσταση, αντίδραση, προσαρμογή, ανταπόκριση, ανθεκτικότητα, τι ακριβώς ζητάμε. Ζητάμε κάτι που εκφράζεται εξίσου με όλες αυτές τις έννοιες; Ας το αφήσουμε όμως να απαντηθεί όσο είναι δυνατόν βήμα-βήμα στη συζήτηση. Μοιάζει λοιπόν πώς θέλουμε να πάμε σε μια δίκαιη και βιώσιμη πόλη. Θεωρείς ότι αυτό το όραμα εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα και κατά την περίοδο της κρίσης ή τείνει να αντικατασταθεί από άλλα ζητήματα (πχ. η προσέλκυση επενδύσεων, η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, η ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος, η ασφάλεια των πολιτών) που θεωρούνται κρίσιμα για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κρίσης; Μήπως όμως έτσι απομακρύνεται το ζήτημα της δίκαιης και βιώσιμης πόλης;

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Δεν είμαι σίγουρη για την απάντηση. Το βασάνισα λίγο, δίκαιη και βιώσιμη πόλη, ναι. Αλλάζουν όμως οι όροι με τους όποιους κρίνεται αυτή η δικαιοσύνη και αυτή η βιωσιμότητα.

---

¹ Lawrence J. Vale, Thomas J. Campanella, Eds. *The Resilient City: How Modern Cities Recover from Disaster*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Όπως λέγαμε και στην αρχή στο σημερινό κόσμο δεν κυριαρχεί τόσο η κατανομή του πλούτου και των ευκαιριών αλλά η κατανομή των κινδύνων και αντιξοοτήτων. Αν ακολουθήσουμε αυτό το νήμα σκέψης θα έλεγα ότι όσοι αγωνίζονται για αυτό το όραμα θα πρέπει να προτάξουν προστασία των ευάλωτων και αδύναμων από κινδύνους και απώλειες πρώτα από όλα. Όλα αυτά στα οποία αναφερθήκαμε είναι κίνδυνοι και απώλειες όπως στέγης, εργασίας, εισοδήματος, ασφάλειας, πρόσβασης σε υπηρεσίες πρόνοιας. Άρα έχουμε γυρίσει πίσω σε εποχές όταν όλα αυτά δεν ήταν εξασφαλισμένα. Και μην ξεχνάμε ότι υπάρχουν ισχυρά κέντρα αποφάσεων που πιέζουν για συγκεκριμένες προσαρμογές. Η διάσωση σε εθνικό επίπεδο στην ουσία μεταφράζεται σε μεταβίβαση της αβεβαιότητας, των κινδύνων και των απωλειών σε χαμηλότερα επίπεδα και ευρέα κοινωνικά στρώματα. Επομένως έχουμε κάποια κέντρα αποφάσεων και συμφερόντων που πιέζουν για προσαρμογές που στην ουσία αποβλέπουν σε περιορισμό των δικών τους αβεβαιοτήτων, μεταβιβάζοντας κινδύνους σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, τομείς, πόλεις και περιφέρειες. Να προσθέσω ότι ζητήματα όπως αυτά

που ανέφερες ως προτεραιότητες στην εποχή της κρίσης, δηλαδή η προσέλκυση επενδύσεων και η ανταγωνιστικότητα, εν μέρει συνιστούν και διευκολύνσεις πχ προς το διεθνές κεφάλαιο, τον χρηματοπιστωτικό τομέα κλπ. Με άλλα λόγια οι παραπάνω προτεραιότητες δημιουργούν συνθήκες προσαρμογής για τη διεθνή οικονομική elite.

Γρηγόρης Κανκαλάς. Όπως το περιγράφεις σκέφτομαι ότι αυτή η μετατόπιση δίνει σε αυτούς που το επιχειρούν, δεν πρόκειται βέβαια για άτομα αλλά για ισχυρές δομές, τη δυνατότητα να βρίσκουν συγκυριακά συμμάχους καθώς είναι σε θέση να μεταφέρουν συνεχώς αλλού τους κινδύνους. Οι συγκυριακοί σύμμαχοι δεν βλέπουν ότι αργά ή γρήγορα θα βρεθούν και αυτοί κάτω από πίεση. Βέβαια για να μετατραπεί αυτό σε διαφορετικό σχέδιο κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής θέλει πολύ συνειδητοποίηση και ισχυρές προϋποθέσεις προετοιμασίας. Να προσθέσω εδώ την επόμενη ερώτηση...

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Αν προηγουμένως θέλαμε να καταλήξουμε κάπου, στην ουσία θα πρέπει να σταματήσει η πολιτική στήριξη των κέντρων που προωθούν τέτοιες προσαρμογές προκειμένου να διαμορφωθεί ας πούμε ένα κάποιο ανατρεπτικό σκηνικό, το οποίο μπορεί να συμβεί μόνο όταν επεκταθούν οι

απώλειες στις ομάδες που διαμορφώνουν κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Εκείνο που θα χρειαστεί τότε είναι βέβαια κάποιος άξονας. Γιατί ναι μεν τίγονται διάφορες ομάδες που αποτελούν θεμέλιο της συγκρότησης των όποιων κοινωνικών σταθερών, θα πρέπει όμως να έχουν και κάπου να πάνε. Άλλωστε δεν προσαρμόζονται μόνον οι πολίτες αλλά και τα κέντρα αποφάσεων. Το επόμενο ερώτημα είναι αν η αναδιανομή του εισοδήματος για πραγματική ισότητα, η προώθηση συλλογικών σε σχέση με ιδιωτικές πρωτοβουλίες, η προσπάθεια ισότιμης πρόσβασης στις ευκαιρίες απασχόλησης και παροχής υπηρεσιών, κλπ. Αν εξακολουθεί να έχει νόημα κάτι τέτοιο ή αν οι επιμέρους αντιδράσεις θέτουν διαφορετικά προτάγματα. Βέβαια πρόκειται για ζήτημα που έχεις καλύψει αρκετά έως τώρα...

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Ναι, αλλά με βοήθησε να πάω λίγο παρακάτω όπως ήταν διατυπωμένο. Ήδη έχουμε πει ότι στα πλαίσια μιας επικαιροποίησης του οράματος θα πρέπει να προτάξουμε διεκδικήσεις που βάζουν φραγμό σε κινδύνους και απώλειες και θα πρόσθετα εδώ και σε απειλές που ξεπερνούν κάποια όρια, για παράδειγμα, τα όρια που προκύπτουν από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Και μάλιστα το μυαλό μου πήγε σε ζητήματα που

προκύπτουν σε σχέση κυρίως με τον τρίτο κόσμο.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Έχεις πολύ δίκιο που το επισημαίνεις αυτό, γιατί αν η όποια προηγούμενη κατάσταση είχε οδηγήσει σε αδικαιολόγητες ανισότητες, δεν μπορεί τώρα οποιαδήποτε απώλεια να συγκρίνεται με απώλειες στο επίπεδο των θεμελιωδών αναγκών.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Ναι.

Άλλωστε τα όρια αυτά είναι αναγνωρίσιμα και αποδεκτά ευρέως από τη διεθνή κοινότητα και είναι πολύ δύσκολο τα όποια ισχυρά κέντρα αποφάσεων να τα καταστρατηγήσουν χωρίς να παράξουν ανατρεπτικές διαδικασίες που θα είναι ενδεχόμενα η αυτοκαταστροφή τους. Επομένως μας νοιάζουν δικαιώματα και βασικές ανάγκες όπως το δικαίωμα στη στέγη, τη βασική εκπαίδευση, την εργασία, την υγεία το ελάχιστο εισόδημα, την επαγγελματική ασφάλεια, την προστασία από εκμετάλλευση την πρόσβαση σε ασφαλή τροφή και νερό, την προστασία από τεχνολογικές απειλές, την ελευθερία έκφρασης, έχουν βέβαια ειπωθεί και παλιότερα αυτά, αλλά τώρα φαίνεται πως τα χάνουμε...

Γρηγόρης Καυκαλάς. Πραγματικά, στην Ευρώπη ορισμένα πράγματα δεν διανοείται κανείς ότι μπορεί να τα

χάσει και μιλάει για απώλειες για άλλα πράγματα που μερικές φορές μπορεί και να είναι και ας πούμε κάπως πολυτελείας. Καλή είναι λοιπόν αυτή η προσγγείωση στα βασικά γιατί ενδεχόμενα τώρα να κινδυνέψουν πολλοί να τα χάσουν όπως κινδύνεψαν εδώ... επαναλαμβάνω κάπως όσα λες αλλά με βοηθάει η σαφήνεια με την οποία τα διατυπώνεις.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Μίλησες στην ερώτηση σου για αναδιανομή εισοδήματος και εξασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στις ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ κατά βάθος το κρίσιμο ζήτημα είναι ότι κινδυνεύουμε να χάσουμε πολλά περισσότερα και να τα χάσουμε πολλοί περισσότεροι.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Εδώ τώρα ερχόμαστε στην επόμενη ερώτηση. Υπάρχει δυνατότητα και κάτω από ποιές προϋποθέσεις μπορούμε να οδηγηθούμε σε μια συνολικά δίκαιη και βιώσιμη πόλη, ιδιαίτερα μέσα από την ίδια την κρίση; Μπορεί η κρίση να γίνει ευκαιρία; Τι είδους ευκαιρία και για ποιόν; Πιστεύεις ότι πρόκειται για ένα ζήτημα που πρέπει ή μπορεί να λυθεί ιεραρχικά εκ των άνω πχ από την ΕΕ ή τον ΟΗΕ, κλπ. ή πρόκειται για κάτι που μπορεί να προκύψει εκ των κάτω ως αποτέλεσμα κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων;

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Θα γυρίσω πίσω σε αυτό που διατύπωσα προηγουμένως και που μοιάζει ίσως σαν ένα απλός τρόπος προσέγγισης, αλλά φωτίζει πολλά πράγματα, ότι δηλαδή τελικά στις τραυματικές

καταστάσεις και τις κρίσεις οι άνθρωποι και οι θεσμοί αντιτάσσουν την προσαρμοστικότητα τους. Και έχουμε δει εδώ μιλώντας για την περίπτωση της Ελλάδας ότι κάποιες φορές αυτή η προσαρμοστικότητα είναι επωφελής για το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Να πούμε συγκεκριμένα παραδείγματα. Η στροφή προς τα μέσα μαζικής μεταφοράς για αποφυγή των ακριβών καυσίμων, ο περιορισμός των οικιακών απορριμμάτων λόγω περιορισμού της κατανάλωσης, η εξοικονόμηση κατανάλωσης ενέργειας για τους λογαριασμούς του ηλεκτρικού, η συγκρότηση κοινωνικών δομών για την αντιμετώπιση της φτώχειας, τα κοινωνικά παντοπωλεία, τα φαρμακεία, τα ανταλλακτικά δίκτυα, ο παραμερισμός των μεσαζόντων. Αν το καλοσκεφτούμε αυτό που κάνουν αυτές οι δομές είναι ότι μετακυλύουν τρωτότητα από τους περισσότερο τρωτούς στους λιγότερο τρωτούς. Να πω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Τα κοινωνικά παντοπωλεία όπως λειτουργούν από τη μια προσφέρουν αγαθά σε άτομα που τα έχουν ανάγκη και από την άλλη μπορούν να τραβήξουν πελατεία από τα σούπερ μάρκετ με τιμές χαμηλότερες από αυτά, μπορούν

δηλαδή να τους κάνουν ζημιά λειτουργώντας κατά κάποιο τρόπο ανταγωνιστικά.. Να συμπληρώσω ακόμα ότι η μια πλευρά προσαρμογών είναι αυτή, η επωφελής για τις πλέον αδύναμες ομάδες και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, ενώ η άλλη αφορά στις επιζήμιες προσαρμογές όχι μόνο για το περιβάλλον και το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον αλλά και για το μέλλον. Η στροφή για παράδειγμα σε ακατάλληλα καύσιμα στις πόλεις, η καταφυγή σε στέγη χωρίς τις απαραίτητες προδιαγραφές, η στροφή σε φαγητό χαμηλής ποιότητας η στροφή των αγορών και της μεταποίησης σε φτηνότερες πρώτες ύλες και αγαθά και υπηρεσίες χαμηλής ποιότητας, ακόμα και τα μεταχειρισμένα λάστιχα που μπορεί να οδηγήσουν σε περισσότερα τροχαία ατυχήματα, είναι προσαρμογές που μετατρέπουν την οικονομική τρωτότητα σε τρωτότητα υγείας, οικολογική κλπ ή την μεταφέρουν σε άλλους (καταναλωτές, ενοικιαστές, οικονομικά αδύναμους κλπ).

Γρηγόρης Καυκαλάς. Καταλαβαίνω ότι όπως το θέτεις η απάντηση δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντη, αν δηλαδή μπορεί να έρθει εκ των άνω ή εκ των κάτω η θετική προσαρμογή αλλά μπορεί να συμβεί από όλες τις

κατευθύνσεις καθώς τα επιμέρους αποτελέσματα δεν αθροίζονται. Έτσι το τελικό αποτέλεσμα δεν μπορεί να προδιαγραφεί καθόλου αν και είναι συμβατό με τις ατομικές και συλλογικές μορφές προσαρμοστικότητας που έχεις αναφέρει...

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Αν προσπαθήσουμε να περιγράψουμε ένα αποτέλεσμα, είναι ότι οι προσαρμογές των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων μπορεί να αυξήσουν την τρωτότητα των θεσμών και αντιστρόφως οι προσαρμογές των θεσμών να αυξήσουν την τρωτότητα ατόμων και των κοινωνικών ομάδων. Άλλωστε είδαμε, ιδιαίτερα εδώ στην Ελλάδα, πώς οι θεσμοί εθνικού επιπέδου μεταβιβάζουν τρωτότητα στην κοινωνία και τα εξατομικευμένα υποκείμενα. Επομένως αν πρέπει να απαντήσω εκ των άνω ή εκ των κάτω, δεν θα ξεχώριζα ρητά και θα έλεγα ότι υφίσταται κατά κάποιο τρόπο καλή και κακή προσαρμοστικότητα που θα πρέπει να διαχειριστούμε θέτοντας κανονιστικό πλαίσιο και δίνοντας τη δυνατότητα στα άτομα να ελέγχουν τους θεσμούς και αντιστρόφως στους θεσμούς να ελέγχουν εξατομικευμένα συμφέροντα αλλά και να υπάρξει έλεγχος μεταξύ των θεσμών. Ένα μικρό παράδειγμα για το πώς η ατομική προσαρμοστικότητα μπορεί να αυξήσει την θεσμική τρωτότητα

είναι ότι λόγω της κρίσης μειώθηκε ο αριθμός των εθελοντών δασοφυροσβεστών που εγκατέλειψαν αυτή τη δραστηριότητα και επέλεξαν να αναλώσουν χρόνο για εξεύρεση δεύτερης εργασίας, ή για δεύτερη συμπληρωματική απασχόληση αφήνοντας στον αέρα το θεσμό της εθελοντικής πυρόσβεσης. Αυτό δείχνει τη δυναμική της κατάστασης που προκύπτει από τις επιμέρους προσαρμογές.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Σωστά, είναι σημαντική η διάκριση ανάμεσα σε καλή και κακή προσαρμοστικότητα. Όταν για παράδειγμα ένα μεγάλο επενδυτικό σχήμα επιδιώκει περιορισμό των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων και ελέγχων, επιδεικνύει προσαρμοστικότητα μετακυλίνοντας όμως τον κίνδυνο σε τρίτους και το περιβάλλον. Στο σημείο αυτό φτάνουμε και στην ιδιαίτερη αναφορά στην Ελλάδα όπου η κρίση έφτασε αργότερα και βίαια με αποτέλεσμα να βρισκόμαστε ακόμα στη δίνη των συνεπειών της. Όπως όμως είπες και στην αρχή, η Ελλάδα είναι για σένα η ερευνητική και βιοματική βάση αναφοράς, και επομένως το έχεις μάλλον ήδη καλύψει. Ενδεχόμενα όμως να θέλεις να κάνεις κάποια ιδιαίτερη αναφορά ή σχόλιο που να συνδέει κάτι από όσα προηγήθηκαν με την περίπτωση της Ελλάδας;

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Ίσως έτσι ένα σχόλιο πέρα από όλα αυτά. Καταλαβαίνουμε βέβαια ότι βιώνουμε ένα σκηνικό ρευστότητας που θα

αργήσει να πάρει μια πιο στέρεη μορφή. Η κρίση επεκτείνει και βαθαίνει την πολυδιάστατη τρωτότητα ατόμων και θεσμών σε αστικές περιοχές και όσοι βιώνουν αυτό το αυξανόμενο δυναμικό απωλειών αντιδρούν αναζητώντας τρόπους και πόρους προσαρμοστικότητας. Οι πόροι αυτοί δεν είναι μόνον οικονομικοί, είναι επίσης και εμπειρία, γνώση, τυπικά και άτυπα κοινωνικά και οικομικά δίκτυα, είναι μνήμη και εθιμικά πρότυπα ζωής, είναι τοπικές πολιτισμικές πρακτικές, δομές αλληλεγγύης και συμπεριφορικά στοιχεία. Πρόκειται για μια αρένα διαγκωνισμού για πόρους προσαρμοστικότητας, που γεννά νέους κύκλους ανακατανομής της τρωτότητας και είναι άγνωστο που και πότε θα έρθει η σταθεροποίηση. Αν κοιτάξουμε λίγο το πολιτικό εκλογικό σκηνικό στην Ελλάδα θα καταλάβουμε αυτή την ρευστότητα εντελώς. Θα ήταν ενδιαφέρον να ερμηνεύσει κανείς αυτές τις αλλαγές που βλέπουμε, γέννηση νέων κομμάτων, διαφοροποίηση παλαιών, τα βλέπω σαν προσαρμογές της τραυματισμένης κοινωνίας απέναντι σε αυτούς που θεωρεί υπαίτιους. Παραδοσιακά κόμματα άλλοτε πανίσχυρα γίνονται ευάλωτα καθώς διακυβεύεται πλέον η επιβίωση τους.

Γρηγόρης Καυκαλάς. Έχει ενδιαφέρον ότι κάποιοι επιδιώκουν να προσαρμοστούν χωρίς να αλλάξουν και άλλοι να αλλάξουν για να γυρίσουν στην προηγούμενη κατάσταση τους. Αυτό είναι βέβαια κεντρικό στη συζήτηση για την προσαρμοστικότητα, αν δηλαδή μετασχηματίζεις τις δομές και αλλάζεις κατάσταση ή αν αντιστέκεσαι και επανέρχεσαι στην προηγούμενη κατάσταση. Έχει σημασία επίσης αν επιδιώκεις κάτι συνειδητά και αν έχεις και τις ιστορικές δυνάμεις και τα μέσα να το υλοποιήσεις. Πόση μπορούμε να συνεχίσουμε αυτή τη συζήτηση που δεν έχει άλλωστε πολύ συγκεκριμένο τέλος, αλλά νομίζω ότι ήσουν πολύ σαφής και νοιώθω κερδισμένος από την εμπειρία.

Καλλιόπη Σαπουντζάκη. Συμφωνώ, ότι κάποιοι που δεν είναι σε θέση να προσαρμοστούν, συρρικνώνονται και χάνονται. Η θεωρητική συζήτηση θα πρέπει να προσφέρει τα εργαλεία για τη διάκριση μεταξύ των διαφορετικών περιπτώσεων προσαρμοστικότητας. Πάντως και εγώ χάρηκα πολύ που δόθηκε αυτή η δυνατότητα να συζητήσουμε, έως τώρα δεν είχαμε την ευκαιρία, μου έδωσε κίνητρο να σκεφτώ και άνοιξε και για μένα νέους ορίζοντες .

Γρηγόρης Καυκαλάς. Ευχαριστώ πολύ και για μας είναι ιδιαίτερα σημαντικό να διευρύνουμε τη συζήτηση πέρα από την ομάδα πρωτοβουλίας. Σχετικά με τη δημοσιοποίηση αυτής της συζήτησης θα σε κρατήσω ενήμερη προκειμένου να μείνουμε σε επαφή και σε ότι

αξιοποίηση κάνουμε να έχουμε και τη δική σου συμφωνία.